

pravi Karner, so spadale Združene papirnice med najvažnejše postojanke avstrijskega kapitala v Jugoslaviji v času med obema vojnama (str. 363, op. 31). Med prvo vojno porušeno Podgoro so prodali za poldrug milijon lir. Kakor pri družbi Leykam malo prej, tako tudi pri družbi Leykam-Josefsthal v tem poročilu ne bomo več prikazovali nadaljnjega razvoja. Omenimo naj le, da je središče družbe postal Gratkorn, da je leta 1935 prišla Österreichische Creditanstalt (danes Creditanstalt-Bankverein) v posest večine delnic in da je to večino (če zanemarimo čas med anšlusom in koncem druge svetovne vojne) tudi do danes obdržala, pa da se je družba 27. maja 1974 združila z delniško družbo Mürztaler Holzstoff- und Papier-Fabrik v Brucku na Muri,¹⁰ ob tem pa spremenila ime v Leykam-Mürztaler Papier- und Zellstoff Aktiengesellschaft. S tem je po dobrih sto letih izginila tudi v njenem imenu zadnja sled večške papirnice.

H knjigi še nekaj splošnih pripomb. Slovenski kraji tostran državne meje so v besedilu večinoma zapisani v nemški in slovenski obliki. Pri tem je popraviti nekaj, morebiti le tiskovnih napak, na primer Ratschach/Rače na str. 258 — prav je Radeče. Lokalizacija »im adriatischen Küstenland« na str. 262 mi zveni po drugi svetovni vojni; za čas pred 1918 bi bilo najbrž dovolj reči »im Küstenland«. Tako se je govorilo tudi uradno (daljša oznaka je bila tudi Österreichisch-illyrisches Küstenland). Karner se zahvaljuje gospodu Griesu iz Gratkorna (str. 363, op. 1) za važne napotke glede lokalizacije večške papirnice, vendar jo je napak postavil prav k izlivu Ljubljanske v Savo (str. 251). Na starih avstrijskih specialkah je papirnica prav razločno označena.

K razvidu starejših graških tiskov je prispeval tudi Primož Simoniti. Njegovo razpravo o tem so objavili v Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark leta 1975 in jo Graff tudi citira (str. 354, op. 20). Slokarjevo veliko, odlično delo o zgodovini avstrijske industrije, ki je izšlo na Dunaju 1914, še danes vedno znova uporabljajo in navajajo, tako tudi v naši knjigi. Karner navaja za čas druge svetovne vojne tudi Toneta Ferencza deli Nacistična raznarodovalna politika ... in Quellen zur national-sozialistischen Entanationalisierungspolitik ... (str. 361, op. 138). Pokojni Jože Šorn je v posebni knjigi opisal zgodovino večške papirnice (Razvoj papirnice Vevče, Ljubljana 1956, 155 strani). Tega dela žal naša knjiga ne pozna in ne navaja.

Da končam: knjiga **Leykam** je delo, ki ga človek z veseljem prelistava in uživa že ob ilustracijah, zlasti odličnih fotografijah starih tiskov, dokumentov, letakov itd. Te ilustracije so dostikrat že same zase prave umetnine. Dragocena je vsebina knjige. Bogato predstavlja starejše in najstarejše graške tiske in s tem tiskovno kulturo tega prostora, razvoj obeh podjetij in način prehoda od starega družinskega, od očeta na sina ali vnuka podedovanega obrata do moderne delniške družbe. Zamisli in njeni izvedbi, avtorjema in vsem, ki so se s knjigo ukvarjali, je res čestitati.

Vasilij Melik

Albert Klun, **Domovina je ena. Prekomorci — borci NOVJ v osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, na domačih in tujih tleh.** Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986. 598 strani.

Literatura o prekomorcih je bogata in obsežna, saj obsega prek dvajset knjig. Tako je obdelanih vseh pet prekomorskih brigad — Srečko Vilhar in Albert Klun: Prva in druga prekomorska brigada; Radule Butorovič in Albert Klun: Tretja prekomorska brigada; Edvin Pervanje in Jože A. Hočevar: Četrta prekomorska brigada in zavezniška pomoč NOV in POJ; Jože Šmit, Rado Bordon in Albert Klun: Peta prekomorska brigada Ivana Turšiča-Iztoka; posebej so obdelane še specializirane enote: Artileristi prekomorci (Karel Levičnik), Tankisti prekomorci (Manojlo, Babič in Miroslav Luštek), Letalci prekomorci (Rafael Perhauc). Posebno pozornost zaslužijo dela, ki sta jih skupno napisala pokojni Srečko Vilhar in Albert Klun (Od pregnanstva do prekomorskih brigad, Po poteh Sardincev, Narodnoosvobodilni boj, Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji, Narodnoosvobodilni boj, Primorcev in Istranov v Afriki), in to zaradi specifičnosti problematike, ki jo obravnavata v omenjenih delih — usoda tistih primorskih in istrskih fantov, ki se jim zaradi različnih ovir ni posrečilo vključiti v enote NOV in POJ.

Kljub bogati in obsežni literaturi na temo prekomorci v NOV pa se je pokazala želja in potreba po monografiji, ki bi v eni knjigi opisala boj prekomorcev. To željo

¹⁰ To podjetje je bil 1878 osnoval Max Diamant v Deuchendorfu.

je izpolnil najboljši poznavalec omenjene problematike — Albert Klun v svoji knjigi »Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni«. Če trdimo najboljši poznavalec, potem mislimo na obsežno delo; ki ga je opravil Albert Klun v petindvajsetletnem zbiranju in urejanju dokumentov, ki ga pričajo o boju prekomorcev, in to tako na terenu kot tudi v različnih institucijah (Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Vojaški zgodovinski inštitut v Beogradu, Državni arhiv na Reki, Pokrajinski arhiv v Kopru in drugod). Klunovo poznavanje omenjene problematike dokazujejo tudi zgoraj navedena dela o prekomorcih in ne nazadnje tudi dejstvo, da je bil sam prekomorec, ki je na lastni koži občutil bridke in srečne trenutke borca-prekomorca.

Po izidu knjige »Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni« (1976) je Klun nadaljeval z zbiranjem zgodovinskega gradiva na to temo. Še zlasti je treba omeniti njegove uspešne raziskave o delovanju naših ljudi v Afriki ter njihovem vključevanju v protifašistični in narodnoosvobodilni boj. Rezultat avtorjevih raziskav je knjiga »Iz Afrike v NOVJ« (1978). Klun je raziskoval naprej in leta 1981 izdal knjigo »Brigada bratstva in enotnosti, nastanek, razvoj in bojna pot 3. prekomorske udarne brigade«. V njej je objavil nove, dotlej neznane podatke o dogodkih v južni Italiji, na Siciliji in Sardiniji; od koder so se prostovoljci prebili v prekomorske brigade in druge prekomorske enote NOVJ. Tu so objavljeni tudi novi podatki o delovanju odborov OF v južni Italiji, na Siciliji in Sardiniji. V zborniku »Boj pod Olimpom, Slovenci v NOB Makedonije, Grčije in Albanije 1941—1945« (1984) pa je zbrano izvirno zgodovinsko gradivo, ki se nanaša na udeležbo naših ljudi v NOV Makedonije, Grčije in Albanije.

Najnovejše delo Alberta Kluna s simboličnim vsebinskim naslovom — »Domovina je ena« (povzetim po znani pesmi Otona Župančiča), in s podnaslovom »Prekomorci — borci NOVJ v osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov na domačih in tujih tleh« je zaokrožen in do danes najpopolnejši prikaz obravnavane tematike, saj zajema v celoti vse razvejane pojavne oblike nastajanja, ustanavljanja, oblikovanja in bojne poti številnih prekomorskih enot NOVJ, obenem pa je tudi prepričljiv dokaz deleža, ki so ga slovenski ljudje dali med drugo svetovno vojno v Titovi armadi pa tudi v nekaterih drugih osvobodilnih vojskah (grški, italijanski, albanski itd.).

Pričujoča knjiga je vsebinsko razdeljena na pet obsežnih delov, znotraj katerih je več kot trideset poglavij, ki sistematično prikazujejo obravnavano snov, vsako poglavje pa ima še vrsto podnaslovov, ki obravnavano snov podrobneje označujejo in bralcu omogočajo, da se v njej lažje znajde. Pisec v prvih štirih delih podrobno prikazuje zgodovinsko ozadje nastanka in razvoja prekomorskega »gibanja« ter številnih prekomorskih bojnih enot, v katerih so sodelovali Slovenci. V zadnjem, petem delu pa je objavljeno ostalo gradivo, ki osnovno besedilo smiselno dopolnjuje (kratko kronologijo posameznih dogodkov v zvezi s prekomorci; vire in gradivo — bibliografijo; abecedni seznam oseb, omenjenih v knjigi; abecedni seznam krajev in dežel, omenjenih v knjigi). Delo ima tudi kratek predgovor in spremno besedo.

Delo je po svoji zamisli in obdelavi docela novo, napisano izredno pregledno in sistematično. Avtor je pri pisanju uporabljal na novo odkrito gradivo in dokumentacijo, že objavljena svoja dela in dela drugih avtorjev na danjo tematiko, kot tudi številne razprave in članke v različnih revijah in časopisih.

Klunova knjiga je napisana v razumljivem, tekočem jeziku ter daje prijetno in zanimivo branje; pri tem moramo poudariti, da je delo pisano verodostojno — po virih, kar daje knjigi pravo znanstveno težo. Posebna dragocenost dela je fotodokumentacija, ki vsebuje okrog 160 izvirnih, večinoma še neobjavljenih fotografij.

Av gust Lešnik

Dr. Božena Grosman, **Partizanska zdravnica**, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1985, 155 strani.

V zadnjih letih je izšlo nekaj del, ki obravnavajo partizansko zdravstvo med NOB. Prav je, da je dejavnost, s katero se lahko naša NOB vedno upravičeno ponaša, temeljito obdelana in zapisana. Temu sklopu se je leta 1985 pridružila knjiga Partizanska zdravnica dr. Božene Grosman. Naslov knjige bi nas lahko zavedel, da se vsebina omejuje le na obdobje druge svetovne vojne, avtorica pa je v knjigi opisala tudi svoja študijska leta pred vojno, zelo živo pa je predstavila dela vojne izgradnje, kjer je zavzeto sodelovala v Mariboru in Ljubljani. V bistvu so to spomini otroške